

ANDREW BARUCH WACHTEL

Τα Βαλκάνια
στην παγκόσμια Ιστορία

ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ
ΚΑΤΕΡΙΝΑ ΧΑΛΜΟΥΚΟΥ

ΚΕΔΡΟΣ

Andrew Baruch Wachtel: *Τα Βαλκάνια στην παγκόσμια Ιστορία*
Τίτλος πρωτοτύπου
Andrew Baruch Wachtel: *The Balkans in World History*

ISBN 978-960-04-5364-5

Μετάφραση: Κατερίνα Χαλμούκου
Επιμέλεια-Διόρθωση: Χρήστος Γιαμαρέλλος
Ηλεκτρονική σελιδοποίηση-διόρθωση: Νικολέττα Δουλάμη

The Balkans in World History, First Edition was originally published in English in 2008. This translation is published by arrangement with Oxford University Press.

© 2008 by Oxford University Press, Inc.

© Για την έκδοση στα ελληνικά, Εκδόσεις Κέδρος Α.Ε., 2023

Κέδρος Εκδοτική Α.Ε.

Γ. Γενναδίου 3

Αθήνα 106 78

τηλ. 210 38 09 712-14 • φαξ 210 33 02 655

www.kedros.gr • www.facebook.com/kedros.gr

e-mail: books@kedros.gr

Εισαγωγή στην ελληνική έκδοση

Σε πολλές ιστορικές μελέτες για τα Βαλκάνια η Ελλάδα διαδραματίζει μάλλον περιφερειακό ρόλο. Το σίγουρο είναι ότι βρίσκεται στα νότια του κεντρικού πυρήνα της Βαλκανικής Χερσονήσου, ενώ η γλώσσα της δεν σχετίζεται με αυτές που μιλούν οι γείτονές της. Επιπλέον η ένδοξη ελληνική ιστορία της κλασικής αρχαιότητας τείνει να επισκιάσει όλα όσα ακολούθησαν, και η κλασική κληρονομιά προφανώς διαχωρίζει την Ελλάδα από τους Βαλκάνιους γείτονές της. Ωστόσο η παρούσα ιστορική μελέτη υιοθετεί μια κάπως διαφορετική προσέγγιση για τα Βαλκάνια σε σύγκριση με προηγούμενα έργα, καθώς δεν επικεντρώνεται σε μεμονωμένες χώρες, αλλά στα πολιτιστικά και στα ιστορικά χαρακτηριστικά της περιοχής συνολικά.

Θεωρώ ότι τα Βαλκάνια δεν πρέπει να προσδιορίζονται από γεωγραφική άποψη ή μόνο ως ένα σύνολο χωρών, αλλά μάλλον ως ο μεθόριος χώρος στον οποίο τέσσερις από τους σπουδαιότερους πολιτισμούς του κόσμου συνυπήρξαν με βιώσιμο τρόπο και γέννησαν έναν πολύπλοκο, δυναμικό και, κατά καιρούς, εκρηκτικό και πολυεπίπεδο τοπικό πολιτισμό. Εδώ οι πολιτισμοί της αρχαίας Ελλάδας και της αρχαίας Ρώμης, του Βυζαντίου, της οθωμανικής Τουρκίας και της ρωμαιοκαθολι-

κής Ευρώπης συναντήθηκαν, συγκρούστηκαν μεταξύ τους και κάποιες φορές συγχωνεύτηκαν σε έναν χώρο στον οποίο κανείς πολιτισμός δεν μπόρεσε ποτέ να κυριαρχήσει ολοκληρωτικά. Αυτή η πρόσμειξη πολιτισμών επί εκατοντάδες χρόνια δημιούργησε μια συναρπαστική κοινωνία, η οποία χαρακτηρίστηκε από εξαιρετική ποικιλία. Η κοινωνία αυτή ήκμασε υπό την ηγεμονία αυτοκρατοριών που αρκούσαν να αφήνουν λίγο πολύ ανέγγιχτα τα τοπικά έθιμα, υπό την προϋπόθεση ότι οι υπήκοοι των διαφορετικών εθνοτήτων και των διαφορετικών θρησκειών κατέβαλλαν τους φόρους τους και δεν έμπαιναν σε ξένα χωράφια. Ωστόσο, στη διάρκεια του 19ου αιώνα αυτό το πολιτισμικό μοντέλο συγκρούστηκε με το δυτικοευρωπαϊκό όραμα των μονοεθνοτικών, μονοθρησκειακών εθνικών κρατών, από το οποίο τελικά ηττήθηκε.

Τα Βαλκάνια στην παγκόσμια Ιστορία επιχειρούν να αφηγηθούν μια απλή ιστορία για τα Βαλκάνια, μια ιστορία με ξεκάθαρη αρχή, μέση και τέλος. Η αρχή (η οποία χρειάστηκε πολύ χρόνο για να υλοποιηθεί) καλύπτει το μείγμα των πολιτισμών από το οποίο προήλθε η κλασική βαλκανική ποικιλομορφία. Η αφήγηση αφορά όσα συνέβησαν όταν η εν λόγω ποικιλομορφία ήρθε αντιμέτωπη με δυτικοευρωπαϊκά μοντέλα ομοιογένειας, με τα οποία συγκρούστηκε, ενώ στο τέλος περιγράφεται ο θρίαμβος (καλώς ή κακώς) του ευρωπαϊκού μοντέλου.

Η Ελλάδα της Μετακλασικής περιόδου αποτελεί σημαντικό κομμάτι της παρούσας αφήγησης, από τη στιγμή που η ιστορία της συνιστά, από πολλές απόψεις, έναν μικρόκοσμο της βαλκανικής ιστορίας συνολικά. Και, όπως θα διαπιστώσουν οι Έλληνες αναγνώστες, σύμφωνα με τη δική μου οπτική, η Ελλάδα παραμένει μέχρι σήμερα μια βαλκανική χώρα, αν και ασυνήθιστη στο είδος της.

Κατά τη συγγραφή της παρούσας ιστορίας για τους Έλληνες

αναγνώστες ήταν σημαντική η συνδρομή πολλών ανθρώπων. Πρώτη από όλους θα ήθελα να ευχαριστήσω τη μεταφράστριά μου Κατερίνα Χαλμούκου. Συχνά οι μεταφραστές περνούν απαρατήρητοι, όμως, χωρίς την ανιδιοτελή βοήθειά τους, πολλοί αναγνώστες δεν θα είχαν πρόσβαση σε βιβλία όπως αυτό. Θα ήθελα επίσης να εξάρω τη βοήθεια και τη στήριξη του εκδοτικού οίκου Κέδρος. Όταν εξασφάλισαν τα δικαιώματα του βιβλίου μου μια σοβαρή πανδημία ενέσκηψε στον πλανήτη, ωστόσο παρέμειναν σταθεροί στη δέσμευσή τους να το εκδώσουν, γεγονός για το οποίο τους είμαι βαθιά ευγνώμων. Χωρίς την εξαιρετική δουλειά τους και τη σημαντική επένδυση σε χρόνο, χρήμα και πνευματικό κεφάλαιο το έργο αυτό δεν θα είχε υλοποιηθεί.

Άντριου Γουάχτελ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1

Οι απαρχές: Από την Προϊστορία στη Βυζαντινή Αυτοκρατορία

Ο σύγχρονος παρατηρητής εύκολα εντοπίζει στα Βαλκάνια ίχνη από την προϊστορία και την πρώιμη ιστορία της περιοχής. Οι επισκέπτες μπορούν να εξερευνήσουν τα «τελλ» των βουλγαρικών πεδιάδων (τοποθεσίες αρχαίων οικισμών όπου τα αλλεπάλληλα επίπεδα οικιών είχαν ως αποτέλεσμα τη δημιουργία μεγάλων τεχνητών λόφων), την Πύλη των Λεόντων στην ακρόπολη των Μυκηνών ή τα μεγαλοπρεπή ερείπια από το παλάτι του Διοκλητιανού στο Σπλιτ της Κροατίας. Άλλα ίχνη μπορεί να εντοπίσει κανείς στην ελληνική, στην αλβανική και στη ρουμανική γλώσσα, οι πρόδρομοι των οποίων ομιλούνταν στη Βαλκανική Χερσόνησο κατά τους Κλασικούς χρόνους. Επίσης, αν και είναι δύσκολο να πιστέψουμε ότι δεν είναι αυτόχθονα δεδομένης της σημασίας τους για την τοπική κουζίνα, ίχνη μπορεί να γευτεί κανείς στις ελιές και στα αμπέλια που έφεραν στα Βαλκάνια οι προϊστορικοί άποικοι πριν από περισσότερο από τέσσερις χιλιάδες χρόνια. Ακόμα και ορισμένα από τα πολιτικά προβλήματα των Βαλκανίων στις μέρες μας είναι δυνατόν να συνδεθούν άμεσα με τους Κλασικούς χρόνους, όπως η διαμάχη ανάμεσα στην Ελλάδα και στη Βόρεια Μακεδονία σχετικά με το ποιο κράτος δικαιούται να οικειοποιείται την κληρονομιά του Μεγάλου Αλεξάνδρου.

Στοιχεία που αποδεικνύουν την παρουσία κατοίκων στα Βαλκάνια τοποθετούνται σχεδόν πριν από πενήντα χιλιάδες χρόνια· άνθρωποι ανατομικά όμοιοι με τους σύγχρονους εμφανίστηκαν εδώ, καθώς και σε άλλες περιοχές της Νότιας Ευρώπης, πριν από περίπου τριάντα πέντε χιλιάδες χρόνια, κατά τη διάρκεια της Ανώτερης Παλαιολιθικής περιόδου. Όπως αποκαλύπτει η αρχαιολογική καταγραφή, αυτοί οι πρώτοι άνθρωποι ζούσαν σε μικρές νομαδικές ομάδες που κυνηγούσαν, αξιοποιούσαν την αφθονία των λιμνών και των θαλασσών, μάζευαν άγρια φυτά και κατασκεύαζαν πέτρινα εργαλεία. Τα μοντέλα διαβίωσης στη Βαλκανική Χερσόνησο δεν διέφεραν από τη ζωή σε άλλες περιοχές της ηπείρου εκείνη την εποχή, μολονότι, όπως φαίνεται, η εν λόγω περιοχή ήταν λιγότερο πυκνοκατοικημένη. Κι αυτό γιατί, παρότι η παγετωνοποίηση, ως αποτέλεσμα της Τελευταίας Εποχής των Παγετώνων στην Ευρώπη (η οποία ολοκληρώθηκε γύρω στο 10000 π.Χ.), δεν επηρέασε σχεδόν καθόλου την περιοχή, εξέλειψαν οι πληθυσμοί των μεγάλων θηλαστικών στα βόρεια τμήματα της ηπείρου που θα μπορούσαν να αποτελέσουν τροφή για μεγαλύτερες ομάδες κυνηγών.

Γύρω στη Μεσολιθική περίοδο (περίπου από το 10000 π.Χ. έως το 7000 π.Χ. στα Βαλκάνια), ομάδες τροφοσυλλεκτών κυνηγών άρχισαν να εγκαθίστανται σε οικισμούς με μονιμότερο χαρακτήρα. Σε αναβαθμίδες που δημιουργήθηκαν στις όχθες του Δούναβη, ανάμεσα στη σημερινή Σερβία και στη Ρουμανία, στη θέση Λεπένσκι Βιρ, αρχαιολόγοι ανακάλυψαν εντυπωσιακά καλοδιατηρημένα θεμέλια πρώιμων κατοικιών· οι παλαιότερες εξ αυτών, που χρονολογούνται γύρω στο 7000 π.Χ., είναι φτιαγμένες από ξύλο και πέτρα, και πιθανότατα ήταν καλυμμένες με δέρματα ζώων. Μολονότι οι χτίστες δεν είχαν επιδοθεί ακόμα στην κατασκευή κεραμικών ειδών, ούτε

Στα περισσότερα σπήλια που ανακαλύφθηκαν στο Λεπένσκι Βιχ της Σερβίας βρέθηκαν πέτρινα γλυπτά, όπως κεφάλια ανθρώπων, ελαφιών και ψαριών. Οι ανθρώπινες φιγούρες είχαν συνήθως στόματα ψαριών και υπερτονισμένα μάτια και φρύδια, χαρακτηριστικά τα οποία με τον καιρό αποδόθηκαν με ακόμα μεγαλύτερη υπερβολή (Erlich Lessing/ Art Resource, Νέα Υόρκη).

διατηρούσαν καλλιέργειες εξημερωμένων φυτικών ειδών, η επιμέλεια κατά τις οικοδομικές εργασίες υποδηλώνει ότι μπορούσαν ήδη να αξιολογήσουν μια τοποθεσία και πως διέθεταν επαρκείς οργανωτικές και τεχνολογικές δεξιότητες οι οποίες τους επέτρεπαν να αλλάξουν συνειδητά το τοπίο γύρω τους. Οι ίδιοι άνθρωποι είχαν επίσης την επιθυμία και τον χρόνο να δημιουργήσουν γλυπτά έργα, τόσο αφηρημένα όσο και ανθρωπόμορφα, τα οποία θεωρείται ότι είχαν κάποιου είδους τελετουργική σημασία.

Τα Βαλκάνια βίωσαν μια πραγματική επανάσταση μεταξύ του 7000 και του 6500 π.Χ. (απαρχή της Νεολιθικής περιόδου). Τρεις εξαιρετικά σημαντικές καινοτομίες καταγράφηκαν σε απομακρυσμένες μεταξύ τους τοποθεσίες σε ολόκληρη την περιοχή: συνεχής καλλιέργεια της γης (οι ανασκαφές έφεραν στο φως ίχνη εξημερωμένου σιταριού, κριθαριού, αρακά και φασολιών), είδη αγγειοπλαστικής από ψημένο πηλό για αποθήκευση, μαγειρική και τελετουργική χρήση, και νέα εξημερωμένα ζώα, κυρίως κατσίκες και πρόβατα, τα οποία προστέθη-

καν σε όσα είχαν εξημερωθεί νωρίτερα, συμπεριλαμβανομένων των βοοειδών και των χοίρων. Παρά τις καινοτομίες αυτές, τα εργαλεία εξακολουθούσαν να κατασκευάζονται από πελεκημένο λίθο και οι νέες αγροτικές κοινωνίες συνέχισαν να επιδίδονται στο κυνήγι, στην αλιεία και να συλλέγουν τον πλούτο των δασών, ο οποίος μέχρι πρόσφατα αποτελούσε τη μοναδική πηγή πόρων διαβίωσης. Δεδομένων του αραιού πληθυσμού της περιοχής κατά τη Μεσολιθική περίοδο και του γεγονότος ότι οι καινοτομίες αυτές εμφανίστηκαν πρώτη φορά στα Νότια Βαλκάνια και εξαπλώθηκαν προς τον Βορρά, μοιάζει πιθανό οι πρώτοι γεωργοί να προέρχονταν όχι από τους αυτόχθονες λαούς, αλλά μάλλον από αποίκους οι οποίοι κατέφτασαν από τη Μέση Ανατολή μέσω της Μικράς Ασίας, όπου αυτές οι καινοτομίες είχαν εμφανιστεί ίσως μία χιλιετία νωρίτερα. Αυτό δεν σημαίνει απαραίτητως ότι οι αυτόχθονες πληθυσμοί εξαφανίστηκαν, ωστόσο τα στοιχεία δείχνουν πως στο μεγαλύτερο μέρος τους αφομοιώθηκαν από τους νεοφερμένους.

Γνωρίζουμε ελάχιστα αναφορικά με τις αλληλεπιδράσεις μεταξύ των βαλκανικών λαών της Νεολιθικής περιόδου, είτε μέσα στην ίδια κοινότητα είτε μεταξύ διαφορετικών κοινοτήτων. Είναι σαφές ότι από το 6000 π.Χ. έως το 4000 π.Χ. οι νεολιθικοί κάτοικοι συνήθιζαν να χτίζουν ξανά και ξανά τις κοινότητές τους στην ίδια τοποθεσία. Τα απομεινάρια αυτών των τοποθεσιών, τα επονομαζόμενα «τελλ», επιβιώνουν μέχρι σήμερα ως υψώματα που σχηματίστηκαν από αλληπάλληλα στρώματα απλών καλυβών από ξύλο και λάσπη. Τα μεγαλύτερα εξ αυτών, όπως στο Καράνοβο στη Βουλγαρία, έχουν ύψος περίπου 12 μέτρων με εμφανή κατάλοιπα συνεχούς, ως επί το πλείστον, κατοίκησης για περίπου δύο χιλιάδες χρόνια· χτίστηκαν σε ανοιχτές τοποθεσίες, κοντά σε πλημμυρικές κοίτες ποταμών, εκεί όπου εντοπίζονταν τα πιο εύφορα εδάφη, και δεν

διέθεταν οχύρωση, ένδειξη ότι οι οργανωμένες εχθροπραξίες δεν αποτελούσαν ακόμα πρόβλημα. Πιθανότατα οι περιοχές ήταν σχετικά αραιοκατοικημένες και υπήρχε αρκετός χώρος για όλους.

Επίσης, στη Νεολιθική περίοδο παρατηρήθηκε αύξηση των τεχνολογικών αλλαγών. Από τα στοιχεία των ανασκαφών προκύπτει ότι αρχικά παράγονταν είδη κεραμικής σε μικρές ποσότητες που χρησιμοποιούνταν για συγκεκριμένους τελετουργικούς σκοπούς (για παράδειγμα, σε ορισμένα δοχεία έχουν βρεθεί υπολείμματα από καύση θυμιάματος). Αργότερα, την ίδια περίοδο, άρχισαν να απασχολούνται με το αντικείμενο ειδικευμένοι αγγειοπλάστες, ένδειξη ότι ο καταμερισμός της εργασίας είχε αρχίσει να εντάσσεται στην καθημερινότητα· κατασκευάζονταν πλέον περισσότερα δοχεία, βελτιώθηκε η ποιότητά τους και είχαν πιο ευρεία χρήση, συμπεριλαμβανομένης της μαγειρικής. Τα εγχάρακτα ή ζωγραφισμένα σχέδια που κοσμούσαν τα είδη κεραμικής παρουσίαζαν μεγάλες ομοιότητες εντός της ίδιας γεωγραφικής περιοχής, γεγονός που υπονοεί ότι ομάδες ανθρώπων στο νεολιθικό γεωγραφικό τοπίο ανέπτυσαν συγκεκριμένα σχέδια, τα οποία τους έκαναν να ξεχωρίζουν από τις γειτονικές ομάδες. Εκτός από τη δημιουργία ειδών κεραμικής με σκοπό την αποθήκευση και τη μαγειρική, οι άνθρωποι της Νεολιθικής περιόδου παρήγαν επίσης πολλά πήλινα ειδώλια σε σχήματα ζώων και ανθρώπων· πιθανότατα είχαν τελετουργική σημασία, η οποία μάλλον συνδέεται με το γεγονός ότι οι νεολιθικοί άνθρωποι συνειδητοποιούσαν ολοένα περισσότερο τη θέση τους στον κόσμο, όμως ποτέ δεν θα μάθουμε τον ακριβή ρόλο που διαδραμάτισαν τα αντικείμενα αυτά στο θρησκευτικό πεδίο. Μπορούμε, ωστόσο, να θαυμάσουμε την καλλιτεχνική αρτιότητα που επεδείκνυαν οι μακρινοί πρόγονοί μας.

Ο πηλός δεν ήταν το μοναδικό υλικό που χρησιμοποιήθηκε στην κατασκευή αντικειμένων για τελετουργικούς και διακοσμητικούς σκοπούς. Γύρω στο 5000 π.Χ., στη σημερινή Βουλγαρία, οι τοπικοί πληθυσμοί είχαν αναπτύξει τεχνικές για την εξόρυξη και την τήξη χαλκού και χρυσού. Δεν είχαν επινοήσει ακόμα την τεχνολογία που απαιτείται για την κατασκευή σκληρότερων κραμάτων, όπως ο μπρούντζος· έτσι τα αντικείμενα που κατασκεύαζαν δεν ήταν αρκετά ανθεκτικά για να αντικαταστήσουν τα πέτρινα εργαλεία και όπλα. Τα εν λόγω αντικείμενα, στα οποία συμπεριλαμβάνονταν δαχτυλίδια, σκουλαρίκια και μενταγιόν, φαίνεται ότι είχαν πρωτίστως διακοσμητικό ή τελετουργικό χαρακτήρα.

Για λόγους που παραμένουν ασαφείς, οδυνηρές αλλαγές έλαβαν χώρα σε ολόκληρη την περιοχή των Βαλκανίων γύρω στο 4000 π.Χ.: περιοχές με μακρά κατοίκηση εγκαταλείφθηκαν, κατασκευάζονταν σπανιότερα διακοσμητικά έργα από πέτρα και πηλό, ενώ υπήρχαν σημάδια γενικότερης πληθυσμιακής μείωσης. Μολονότι έχουν προταθεί ορισμένες πομπώδεις ερμηνείες για το συγκεκριμένο φαινόμενο – συμπεριλαμβανομένης της θεωρίας ότι οι φιλειρηνικοί, γυναικοκρατούμενοι αυτόχθονες λαοί δέχθηκαν την εισβολή πολεμοχαρών, ανδροκρατούμενων ινδοευρωπαϊκών φύλων (φορείς της γλώσσας που αποτελεί πρόγονο σχεδόν όλων των σύγχρονων ευρωπαϊκών γλωσσών) –, δεν υπάρχουν τεκμηριωμένα στοιχεία που να αποδεικνύουν κάτι τέτοιο.

Ωστόσο, όποιοι κι αν ήταν οι λόγοι για την επικράτηση αυτής της σχετικά σκοτεινής εποχής, σημάδια ανάκαμψης άρχισαν να εμφανίζονται γύρω στο 3500 με 3000 π.Χ., περίοδο κατά την οποία συντελέστηκαν σημαντικές αλλαγές στη ζωή των λαών που κατοικούσαν στη Βαλκανική Χερσόνησο, ιδίως στα νότια τμήματά της. Αφορμή για τις αλλαγές αυτές αποτέ-

λεσε η εισαγωγή νέων καλλιεργειών, νέων τεχνολογιών, ίσως και η εγκατάσταση νέων λαών, οι οποίοι κατέφτασαν πιθανότατα από την Ανατολία. Το ανθρωπογενές τοπίο, τουλάχιστον στις παράκτιες περιοχές, άρχισε να παίρνει τη σύγχρονη μορφή του με την εισαγωγή καλλιεργειών όπως η ελιά και το αμπέλι. Έκτοτε το ελαιόλαδο και το κρασί αποτελούν βασικά στοιχεία της διατροφής στην παράκτια ζώνη της χερσονήσου. Περίπου την ίδια εποχή έκαναν την εμφάνισή τους τεχνολογίες που εφαρμόζονταν στον πόλεμο. Η εγχώρια μεταλλοτεχνία αντικαταστάθηκε από τεχνολογίες για τη δημιουργία κραμάτων μετ' άλλων τα οποία χρησιμοποιούνταν για την κατασκευή όπλων.

Οι οικισμοί δεν χτίζονταν πλέον σε ανοιχτές πεδιάδες ποταμών, αλλά σε πιο προστατευμένες θέσεις, πάνω στις κορυφές λόφων, ένδειξη ότι οι εχθροπραξίες είχαν αποκτήσει ενδημικό χαρακτήρα. Στα Βόρεια Βαλκάνια, στα σύνορα με τη Μαύρη Θάλασσα, έκαναν την εμφάνισή τους λαοί από τις στέπες της Ανατολής· οι τεχνικές εξημέρωσης του αλόγου και του βοδιού, τις οποίες είχαν υιοθετήσει, τους παρέιχαν πρωτόγνωρη δυναμότητα κινητικότητας. Αναμφίβολα οι κοινωνίες απέκτησαν μεγαλύτερη διασπρωμάτωση, γίνονταν πιο πολύπλοκες και είναι εύλογο να υποθέσουμε ότι είχε αρχίσει να καθιερώνεται η ιεραρχία στην εξουσία. Ασφαλώς σε μεταγενέστερες περιόδους εντοπίζουμε στοιχεία που αποδεικνύουν ότι οι ομάδες πολεμιστών κατείχαν κυρίαρχη θέση. Τα μέλη της πολεμικής ελίτ ενταφιάζονταν μαζί με τα όπλα τους σε ατομικούς τάφους, κάτι που διαφέρει πολύ από τον τρόπο με τον οποίο αντιμετωπίζονταν οι μη πολεμιστές. Παρ' όλο που οι τάφοι ανήκουν κυρίως σε άντρες, έχουν επίσης ανακαλυφθεί ταφικά μνημεία γυναικών πολεμιστών.

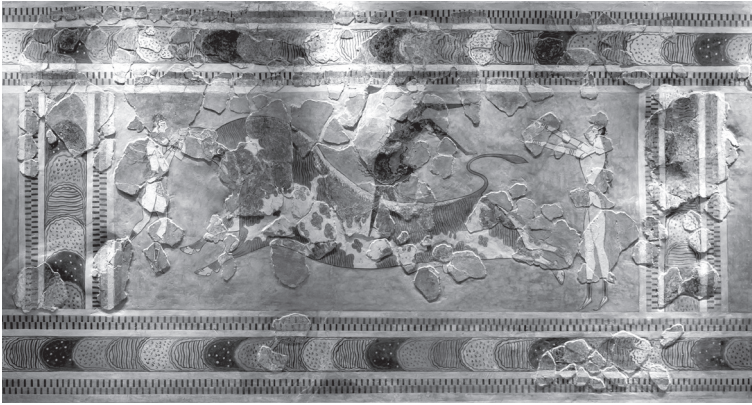
Ωστόσο ελάχιστα ίχνη των κοινωνιών αυτών επιβίωσαν σε μεταγενέστερες περιόδους. Οι τεχνολογίες που ανέπτυξαν εξα-

κολούθησαν να εξελίσσονται και να εφαρμόζονται, ενώ οι καλλιέργειες και τα εξημερωμένα ζώα που έφεραν παραμένουν καίριας σημασίας για τις οικονομίες και τη διατροφή των Βαλκανίων μέχρι σήμερα. Όμως οι μεταγενέστεροι κάτοικοι της χερσονήσου απώλεσαν κάθε μνήμη των μακρινών προγόνων τους, η παρουσία των οποίων στην περιοχή ήταν αισθητή μόνο στα υπερυψωμένα «τελλ» και, περιστασιακά, στους τάφους που αναπόφευκτα έφεραν στην επιφάνεια οι γεωργοί κατά τη διάρκεια της εργασίας τους. Μόλις στις αρχές του 20ού αιώνα οι αρχαιολόγοι άρχισαν να καταβάλλουν συστηματικές προσπάθειες προκειμένου να αποκαταστήσουν αυτό το σχεδόν λησμονημένο κεφάλαιο της βαλκανικής προϊστορίας.

Ύστερα από το 2000 π.Χ. πραγματοποιείται η μετάβαση από την Προϊστορική στην Ιστορική περίοδο, τουλάχιστον στα νοτιότερα τμήματα της χερσονήσου. Μολονότι στη συνέχεια μεγάλο μέρος αυτής της περιόδου ξεχάστηκε ή διαστρεβλώθηκε, τα κατορθώματα και η ζωή ορισμένων μελών των παλαιότερων βαλκανικών πολιτισμών (του μυκηναϊκού στην ίδια τη χερσόνησο και, ακόμα νωρίτερα, του μινωικού στην Κρήτη και τη Θήρα) παρέμειναν κομμάτι της συλλογικής μνήμης· τα συναντά κανείς στις ελληνικές ιστορίες σχετικά με τον Μινώταυρο, τη χαμένη Ατλαντίδα και τον Τρωικό πόλεμο, καθώς και σε μνημεία όπως η Πύλη των Λεόντων στις Μυκήνες (η οποία ολοκληρώθηκε γύρω στο 1250 π.Χ.). Εντούτοις, όπως ισχύει και στην περίπτωση της Νεολιθικής περιόδου, το μεγαλύτερο μέρος της γνώσης μας αναφορικά με τους πρώιμους βαλκανικούς πολιτισμούς προέρχεται από τη σύγχρονη αρχαιολογική έρευνα, η οποία παρείχε πλήθος στοιχείων για την υλική και την πνευματική ζωή στην αρχαιότητα, συχνά επιβεβαιώνοντας γεγονότα και πρακτικές που περιγράφονταν σε μύθους και θρύλους.

Η πρώτη νύξη αναφορικά με την έκταση του μινωικού πολιτισμού έγινε μέσω ανασκαφών που διεξήγαγε ο σερ Άρθουρ Έβανς στην Κνωσό της Κρήτης, στις αρχές του 20ού αιώνα. Εξακολουθούμε να γνωρίζουμε ελάχιστα σχετικά με τους Μινωίτες και την οργάνωση του πολιτισμού τους, όμως από τα ογκώδη ερείπια των πέτρινων πόλεων και από τις επιγραφές που έχουν χαραγμένη πάνω τους τη λεγόμενη Γραμμική Α (η οποία ακόμα δεν έχει αποκρυπτογραφηθεί) προκύπτει ότι επρόκειτο για μια εξελιγμένη και εγγράμματη κοινωνία. Στα μέσα της Μινωικής περιόδου (περίπου 2200-1700 π.Χ.) η Κνωσός είχε τεράστια, δαιδαλώδη δομή, με επιβλητικά δωμάτια, εκτενείς αποθηκευτικούς χώρους και εσωτερική υδραυλική εγκατάσταση. Εκτιμάται ότι οι κάτοικοι της Κνωσού ήταν δεκαπέντε έως πενήντα χιλιάδες και πως η ζωή τους ήταν συνυφασμένη με μια οικονομία που βασιζόταν όχι μόνο στη γεωργία αλλά και σε εξειδικευμένες τέχνες, καθώς και στο εξωτερικό εμπόριο, το οποίο συνέδεε τους Κρητικούς με την Αίγυπτο προς τα νότια, με τη Φοινίκη στα ανατολικά και με την ελληνική ενδοχώρα στα βόρεια. Οι τεχνίτες της Μινωικής περιόδου ήταν εξαιρετικά επιδέξιοι τόσο στην ανέγερση μνημειακών οικοδομημάτων όσο και στην κατασκευή ειδών πολυτελείας, όπως αντικείμενα από σκαλισμένο ελεφαντοστό, αγγεία και τοιχογραφίες, μεταξύ των οποίων οι εντυπωσιακές νωπογραφίες που απεικονίζουν νεαρούς άντρες και γυναίκες να πηδούν πιασμένοι από τα κέρατα ταύρων – δραστηριότητα που ενδεχομένως είχε τελετουργική σημασία και συνδέεται αναμφίβολα με την ιστορία του Μινώταυρου της Κρήτης.

Ο πρώτος πολιτισμός της Βαλκανικής Χερσονήσου για τον οποίο διαθέτουμε αρκετά στοιχεία είναι ο μυκηναϊκός. Οι Μυκηναίοι στο απόγειό τους, δηλαδή τον 13ο π.Χ. αιώνα, είχαν τον έλεγχο μεγάλου μέρους της σημερινής Ελλάδας,

Ταυροκαθάψια στην Κνωσό (περίπου 1450-1400 π.Χ.).

ιδίως των παράκτιων περιοχών και των νησιών. Τα κατάλοιπα των μυκηναϊκών οδών, των φραγμάτων και των γεφυρών, οι χαρακτηριστικοί (θολωτοί) τάφοι τους και οι τεράστιοι ογκόλιθοι, από τους οποίους είναι φτιαγμένοι οι τοίχοι των παλατιών τους (λόγω της πολύ καλής κατασκευής τους αντέχουν περισσότερο από τρεις χιλιάδες χρόνια), δείχνουν ότι οι ηγεμόνες των Μυκηνών διατηρούσαν μεγάλο αριθμό εργατών και ειδικευμένων μηχανικών. Οι τεχνίτες τους φημίζονταν και για πιο εκλεπτυσμένες εργασίες, καθώς κατασκεύαζαν εντυπωσιακά χρυσά αντικείμενα, μπρούντζινα όπλα και εργαλεία υψηλής ποιότητας, ειδώλια σκαλισμένα σε ελεφαντοστό και κομψά πήλινα αγγεία. Επίσης οι Μυκηναίοι ήταν εξερευνητές οι οποίοι έπλευσαν κατά μήκος των ακτών του Αιγαίου και διέπλευσαν τον Βόσπορο με κατεύθυνση τις δυτικές ακτές της Μαύρης Θάλασσας. Το τέλος του μυκηναϊκού πολιτισμού επήλθε με ξαφνικό και βίαιο τρόπο γύρω στο 1200 π.Χ., ωστόσο η αιτία της καταστροφής του παραμένει άγνωστη.